

Ana Martinoli¹
Fakultet dramskih umetnosti u Beograd

Virdžinija Đeković Miketić²
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

004.738.5:316.774(497.11)
7.096(497.11)"/1989/2006"
COBISS.SR-ID 159214857

35 GODINA MEDIJSKOG ONLAJN AKTIVIZMA U SRBIJI – SLUČAJ RADIJA B92

Apstrakt

Od osnivanja Radija B92 prošlo je trideset pet godina.³ Nezavisna omladinska radio stanica svojim programom i aktivnostima on i off air bila je ne samo objektivan profesionalni medij već i pokretač društveno-politički angažovanih projekata koji su uticali na odnose moći u srpskom društvu i, još važnije, promovisali čitav set socijalnih i kulturnih vrednosti potisnutih tokom ratnih, represivnih godina vladavine Slobodana Miloševića. Više puta gašen i ukidan, preuziman od autokratskog režima, može se reći da je program Radija B92 u svakom svom segmentu bio progresivan – kako u inoviranju tradicionalnih programskih sadržaja i formi, tako i u afirmisanju i korišćenju devedesetih godina prošlog veka alternativnih kanala i servisa kako bi svoje sadržaje odaslao do što šire publike. Ovaj tekst ima za cilj da predstavi aktivnosti Radija B92 na internetu, čime će u istoriji medija ostati pozicioniran kao pionir aktivizma u digitalnom prostoru u Srbiji.

Ključne reči

radio, B92, onlajn aktivizam, kultura sećanja

Radio B92 osnovan je 15. maja 1989. godine, kao omladinska radio-stanica koja je trebalo da tokom dve nedelje emitovanja eksperimentalnog programa

1 ana.martinoli@fdu.bg.ac.rs; ORCID iD 0000-0002-9509-1878

2 virdzinia@gmail.com; ORCID iD 0000-0003-2739-2246

3 U trenutku pisanja teksta, s obzirom na to da je radio osnovan 15. maja 1989. godine.

obeleži rođendan Josipa Broza Tita. Međutim, po isteku planiranih petnaest dana, stanica nastavlja da emituje program na frekvenciji 92.5 MHz, izlazeći iz okvira ustaljenih programskih, produkcionih i žanrovskih obrazaca, tipičnih za radio programe tog vremena. Zasnovana na artikulaciji ideja, stavova i potreba jednog dela mlade publike u Beogradu, B92 vrlo brzo postaje poznat po svom provokativnom stilu, specifičnoj muzičkoj selekciji, duhovitom i originalnom govornom programu. Svoju programsku misiju i uređivačku politiku stanica je zasnovala na Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima UN. „Radio B92 je za sebe odabrao ime urbani radio, nastojeći da pokaže svoju različitost kako u odnosu na komercijalni radio i lokalne radio-stanice... tako i u odnosu na druge modele 'nezavisnih', 'trećih' radio stanica, oslonjenih na društvene, aktivističke pokrete.“ (M. Dragičević Šešić 1997: 352)

Paralelno s razvojem muzičkog i kulturnog programa, s narastajućim društveno-političkim tenzijama u tadašnjoj SFRJ, Radio B92 razvija i svoj informativno-politički program, koji će vrlo brzo postati razlog ubrzanog rasta popularnosti stanice, ali i povod za represiju, zabranu emitovanja programa i cenzuru od strane režima Slobodana Miloševića.

U vreme kada je Radio B92 pokrenuo svoje aktivnosti na internetu, mnogo pre društvenih mreža i pametnih telefona, osim uobičajenih prednosti i mana početnih godina interneta – od toga da je decentralizovan, slobodan prostor za protok informacija do relativno skupog pristupa, zagušenja i lošeg kvaliteta prenosa podataka – ovaj kanal je imao i neke karakteristike razvoja specifične za Srbiju devedesetih godina prošlog veka. Već tada se počelo govoriti o kapacitetima interneta da uvede novu dinamiku u tradicionalne sisteme informisanja, da stvori nove veze između publike odnosno građana i informacija, da same građane aktivnije uključi u procese prikupljanja, deljenja i analiziranja podataka o događajima u društvu. Pojavljuju se pojmovi poput „virtuelnih zajednica“, okupljenih oko određenih tema ili sadržaja grupisanih na različitim internet adresama, *chat* servisima i, tada popularnim, forumima. Pojedinci postaju vidljivi u komunikacionim procesima, a internet se počinje tretirati i kao prostor u kome je moguće realizovati neku vrstu interaktivnog emitovanja sadržaja, u kome publika istovremeno prima i šalje informaciju. Posebno atraktivna dimenzija, iz perspektive teme ovog teksta, bila je moć interneta da se obrati globalnoj publici, da zaobiđe prepreke i zabrane na nacionalnoj teritoriji, da prevaziđe nacionalne granice i da omogućiti objektivnim i slobodnim informacijama da se probiju do publike.

Radio B92, nakon nekoliko gašenja i uklanjanja signala iz FM etra, drugu polovinu 90-ih godina 20. veka posvetio je pronalaženju alternativnih načina distribucije signala i emitovanja svojih sadržaja, kako bi zaobišao strukturalne prepreke koje je pred njega postavljao autoritarni režim. Internet se nametnuo kao prirodno, organsko rešenje, a radio B92 ubrzo uviđa potencijal onlajn platforme ne samo u njenim tehnološkim mogućnostima, već i u načinu korišćenja i organizovanja, te produkcije sadržaja koji se prezentuju.

Internet u Srbiji – opšte prilike i pokretanje OpenNeta

„Istorijski dokazi podržavaju tvrdnju koju na različite načine iznose teoretičari kao što su Režis Debre (2007), Fridrih Kitler (1999) i Slavoj Žižek (1997), da tehnološke i ideološke promene idu ruku pod ruku. Analiza pokazuje kako je u ovom konkretnom istorijskom trenutku sredinom 1990-ih, kada je došlo do razvoja digitalnih tehnologija, estetska logika novih medija imala umreženi, individualizovani oblik pogodan za politiku jednog pitanja i individualni izbor. Ali u uslovima političke represije, očigledne korupcije i bankrota nacionalističke agende u etničkim sukobima, oni koji se zalažu za veću akademsku slobodu polako su mutirali u političku grupu fokusiranu na mogućnosti koje nudi internet.“ (Aulich 2011:2)

Skeniraj da pogledaš video o osnivanju i prvim godinama Radija B92

Aktivnosti Radija B92, programske i produkcione, u svakom segmentu su bile društveno-politički angažovane, podstaknute neposrednim istorijskim događajima koji su obeležili devedesete godine prošlog veka. Ako je i osnovan kao omladinska radio-stanica, okrenuta muzici, popularnoj kulturi, eksperimentu i provokaciji, novinari i urednici su vrlo brzo shvatili da svoje ključne vrednosti – otvorenost, hrabrost, sloboda govora – mogu i moraju „preslikati“ i u polje informativnog i političkog programa. Tako je istorija Radija B92 u velikoj meri obeležena i određena njegovim zatvaranjima, kraćim ili dužim periodima izostanka iz etra, pod udarom vlasti i režima Slobodana Miloševića, čiji je kritičar i hroničar stanica bila. Tako je i aktivnost u onlajn prostoru

bila u velikoj meri podstaknuta upravo zabranama, osmišljena kao način da se zaobiđu prepreke i cenzura u FM etru. Prvo gašenje Radija B92 desilo se 9. marta 1991. godine, tokom građanskih demonstracija, a program je tom prilikom prekinut na nešto manje od 24 sata. Direktna povoda za gašenje bila je činjenica da je u tom trenutku jedino Radio B92 izveštavao o događajima na ulicama Beograda, uključujući i izlazak tenkova. Tada je postalo izvesno da će radio, ukoliko želi da nastavi sa objektivnim izveštavanjem, morati da smisli alternativne načine emitovanja i distribucije svojih sadržaja. Internet se nametnuo kao prirodan put.

Skeniraj da poslušаш potkast o informativnoj redakciji Radija B92

Radio B92 počinje da eksperimentiše sa internetom 1993. godine. Jedan od inicijatora ovih aktivnosti bio je Dražen Pantić, saradnik Radija i profesor na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu. U to vreme, upotreba interneta u Srbiji bila je u povoju. Samo je mali broj ljudi imao pristup internetu, ali i njima je pristup bio rigorozno ograničen, s obzirom na otežanu mogućnost povezivanja i prekid komunikacije sa svetskim istraživačkim mrežama zbog sankcija Ujedinjenih nacija uvedenih 1992. godine. Vrlo brzo Radio definiše i jedan od svojih ključnih, simbolički snažnih slogana: „Ne verujte nikome, pa ni nama.“

„Internet je postao važno oruđe našeg radio projekta 1994. godine kao deo sveukupne strategije B92: stvaranje sveta paralelnog onom koji je uspostavio režim kako bismo osetili da živimo van autoritarne, zločinačke države. Suočeni s tajnovitošću, izolacijom i represijom koji karakterišu režim, pribegli smo moćnom oružju transparentnosti.“ (Pantić 1999)

Radiju B92 je pomoglo, bar u ranim danima interneta, što tadašnji represivni režim, koji je kontrolisao medijsko tržište, nije ozbiljno shvatio mogućnosti novog medija i što je potcenio njegov politički značaj. U to vreme nije bilo zakona koji bi regulisali ovu oblast, kao ni tehničkih mogućnosti i znanja da mu se suprotstave. Prema mišljenju nekih od pokretača OpenNet projekta, Srbija je prošla bolje nego neke druge autoritarne države koje su našle načina da se

suprotstave korišćenju interneta u svrhe slobodnog izveštavanja. Aktivnosti OpenNeta, ipak, nisu potpuno bile van fokusa vlasti.⁴

„OpenNet je odigrao centralnu ulogu u razbijanju vladine blokade informacija. Predsednik Milošević i njegovi saveznici predvode direktan napad na slobodan protok informacija.“⁵

Prema navodima *United States Institute of Peace*, dekan Elektrotehničkog fakulteta je, u sklopu obračuna sa akademskim „disidentstvom“ protiv Miloševićevog režima, zahtevao da se programiraju prekidači na jugoslovenskoj akademskoj Internet mreži kako bi se onemogućio pristup veb sajtu Radija B92 OpenNet. To je bio drugi put u tri godine da je pokušana blokada slobodnog protoka informacija dostupnih građanima širom Srbije preko Radija B92. Isti izvor navodi da je takva akcija uticala i na neakademske organizacije – kao što su nezavisni mediji i nevladine organizacije – koje dobijaju pristup internetu preko univerzitetske mreže.

Nakon pokušaja da se onemogući pristup OpenNetu postalo je jasno da je od esencijalne važnosti da se serveri Radija B92 lociraju van domašaja represivnog režima. U slučaju B92, ovaj postupak je omogućio holandski partner XS4ALL. Septembra 1994. godine holandski provajder, XS4ALL („pristup za sve“) postaje provajder za B92. Bila je potrebna godina dana da bi se uspostavilo i profunkcionisalo novo odeljenje Radija. Opennet je počeo s radom 14. novembra 1995. godine i predstavlja prvog i jedinog internet provajdera u Srbiji sve do marta 1996. godine. Jedinu podršku projektu pružio je Fond za otvoreno društvo. Iako su prve namere i aktivnosti putem novog medija bile vezane, pre svega, za edukaciju javnosti, umrežavanje nezavisnih medija i nevladinih organizacija, OpenNet će ubrzo biti prepoznat kao alat za opstanak Radija B92. U trenucima zabrana i cenzure internet će postati jedini način da svet sazna šta se dešava u Srbiji, a za Radio B92 jedini kanal kojim može da komunicira s publikom i drugim ključnim javnostima.

4 Dražen Pantić, pokretač OpenNeta, navodi da je, ipak, moć interneta vrlo brzo prepoznata, pa u tekstu iz maja 1999. godine navodi primer da su desničarski ekstremisti u Srbiji počeli da vode kampanju protiv „mreže“. „Najveće dnevne novine koje kontroliše država, *Politika*, nedavno su objavile članak u kojem se tvrdi da je 'www' identifikacioni kod za svetsku računarsku mrežu, 'iako tobože predstavlja World Wide Web, transkribovani oblik slova 'vav', koje je šesto slovo hebrejskog alfabeta.' Implikacija je bila jasna: svet interneta zapravo je međunarodna jevrejska zavera“, dostupno na <https://www.thenation.com/article/archive/war-words/>

5 Transkript drugog dana konferencije Preserving the Free Flow of Information on the Internet: Serbs Thwart Milosevic Censorship, Round Two, 6. januara 1996. u organizaciji United States Institute of Peace, dostupno na <https://www.usip.org/events/preserving-free-flow-information-internet-serbs-thwart-milosevic-censorship-round-two>

Aktivnosti Radija B92 koje su se odvijale preko veb adrese i alternativnog internet provajdera OpenNet podrazumevale su povezivanje nevladinih organizacija, nezavisnih medija, univerziteta i studenata, omogućavajući im pristup internetu i World Wide Webu. Opšta namera OpenNeta bila je (Pantić 1993):

- ponuditi pristup internetu i obrazovanje javnosti bez diskriminacije. U tu svrhu odmah je postavljena učionica s nekoliko računara kako bi pojedinci mogli da pristupe internetu i uče o njemu. Kada je OpenNet počeo, postojalo je veliko interesovanje za internet, ali vrlo malo znanja o njemu s praktične tačke gledišta;
- da se omogući pristup internetu nezavisnim medijima, kao što je B92. Uvođenje interneta kao svakodnevnog alata za rad medija bilo je novo. Krajnji cilj je bio da se novinari upoznaju sa internetom i izgradi se infrastruktura koja bi mogla da funkcioniše kao nosač za vesti, priče i članke;
- otvoriti interaktivnu komunikaciju sa slušaocima i obožavaocima Radija B92, bilo gde i u bilo koje vreme. Mnogi mladi i obrazovani ljudi napustili su zemlju kada su uvedene sankcije, pa je internet postao prirodan način da se s njima kontaktira.

Osim toga, funkcija OpenNeta bila je i komunikacija sa spoljašnjim, međunarodnim ključnim javnostima i lobiranje za donošenje različitih zakona u oblasti telekomunikacija, te zalaganje za liberalizaciju.

Kada je u pitanju emitovanje sadržaja, OpenNet je inicirao više eksperimentalnih internet medijskih projekata tokom devedesetih. Među njima su RealAudio i RealVideo emitovanje vesti, specijalnih izveštaja, praćenje izbora u Srbiji i Crnoj Gori, a podržavao je i servis vesti na engleskom i srpskom jeziku. Tokom maja 1996. godine pokrenut je i veb-sajt OdrazB92, i distribucija vesti imejlom za pretplatnike, putem adrese vesti@opennet.org. Prema rečima Dražena Pantića, vesti su distribuirane bar dvaput dnevno, a od decembra 1996. godine vesti se u RealAudio formatu distribuiraju na srpskom i engleskom.

„Plašili smo se mogućnosti da Milošević uspostavi neku vrstu monopola nad internetom kao kanalom za komunikaciju, kao što se to već desilo u Kini. Tako smo želeli da budemo prvi ISP kako bismo delovali preventivno na eventualni monopol koji bi režim nametao“, priseća se Veran Matić.⁶

6 Intervju realizovan u maju 2001. godine, u Radiju B92.

Internet je, u trenutku kada su FM signal i prostorije Radija oteți, bio jedini naćin da se nastavi, koliko-toliko, komunikacija s publikom i aktivnost Radija. Može se zaključiti da je internet, od 1996. godine pa nadalje, bio jedno od krucijalnih sredstava u borbi i suprotstavljanju zatvaranjima i preuzimanjima Radija, kao i umanjivanju cenzure informacija i medijske blokade.

Svaki pokušaj zatvaranja Radija ili onemogućavanja emitovanja programa donosio je sa sobom nemogućnost bilo kakve momentalne akcije kojom bi se Radio suprotstavio ometanju i cenzuri, dok je širenje informacija bilo potpuno prekinuto. Upotreba interneta je, međutim, omogućila da čak i u uslovima potpunog nestanka iz etra Radio B92 nastavi sa aktivnostima obaveštavanja i komuniciranja sa slušaocima.

Drugo gašenje Radija desilo se, kao i prvog puta, tokom građanskih protesta 3. decembra 1996. godine, a bilo je provocirano kontinuiranim izveštavanjem reportera Radija B92, koji su slušaocima prenosili informacije nedostupne na medijima koje je kontrolisao režim Slobodana Miloševića. Nedeljama su stotine hiljada demonstranata protestovale zbog vladinog poništenja općinskih izbora na kojima su pobedili Miloševićevi protivnici u Beogradu i 14 najvećih gradova u Srbiji. Ovoga puta signal B92 je izostao iz etra čak pedeset sati. Beogradska radio-stanica prešla je sa emitovanja na FM-u na internet 3. decembra 1996. godine, nakon što ju je Slobodan Milošević zatvorio. Tri dana se B92 mogao čuti samo preko interneta. Ključni spas stvorio je interni internet provajder B92, Opennet. „Kada je Milošević početkom decembra 1996. zabranio Radio B92, to je bila samo jedna od onih nezamislivih sinhronijskih situacija koje se s vremena na vreme dešavaju. Odmah smo počeli da distribuiramo vesti u RealAudio formatu. Nismo imali ni stručnost, ni propusni opseg, ni softver za prenos uživo na Netu. Dobili smo server koji je sposoban za 400 istovremenih konekcija, doniran od Progressive Networks, instaliran na XS4All. U roku od dan ili dva usledio je RealAudio stream uživo iz Beograda koji je prenosio B92-ov program.“ (kod Lovink 2011:107)

Skeniraj da pogledaš video o gašenju Radija B92 1996. godine

Okruženje, tehničko-tehnološko i medijsko, u Srbiji za razvoj i početak upotrebe interneta bilo je skromno i ne previše prijateljsko. Prema nekim izvorima, može se reći da je masovnija upotreba interneta počela tokom 1995–1996. godine. „Dve velike agencije koje podržava Vlada bile su nacionalna akademska mreža sa sedištem na Univerzitetu u Beogradu i Telekom Srbije. Međutim, OpenNet — koji je osnovao Radio B92 i koji se suprotstavljao vladi — postavili su svoj rad nezavisno od oba gorepomenuta operatera. OpenNet je uspostavljen korišćenjem stranih ISP-ova pod nazivom XS4All (internet sleng za „pristup za sve“), koji je bio treći najstariji ISP u Holandiji. Činilo se da je jedan od razloga zašto je XS4All pomogao OpenNetu da se uspostavi pod Miloševićevim represivnim režimom bio ukorenjen u njegovoj organizacionoj kulturi. XS4All su osnovale bivše hakerske grupe i bio je poznat po svojoj spremnosti da se uhvati ukoštac s mnogim kontroverznim pitanjima.“ (Chaisukkosol 2008)

B92 je koristio svoju internet mrežu OpenNet za slanje audio izveštaja širom sveta preko veba, a zatim su ih u Srbiju vraćali međunarodni emiteri. Bilteni Radija B92 distribuirani putem OpenNeta, u formatu veb biltena, lako su se reprodukovali na ekranima računara. Prema rečima glavnog i odgovornog urednika Radija B92, Verana Matića, ovi bilteni su, neretko, čitani na gradskim trgovima i postavljani na zidove i bilborde. Gradovi bez internet servisa primali su biltene faksom, a potom bi oni bili kopirani, emitovani u programima lokalnog radija, ili jednostavno prenošeni od čoveka do čoveka. (Snyder i dr. 2017: 197)

U to vreme nastaje možda i najčuveniji identifikacioni džingl radija B92: „Radio B92 – Srbija zove“, koji se, zahvaljujući internetu, proširio ne samo kroz celu Srbiju već, vrlo brzo, i globalno. Ovakva vrsta aktivnosti i angažmana B92 onlajn bila je presudna ne samo kao otpor i zaobilaznje cenzure već i kao inicijativa za stvaranje mreže snažne međunarodne političke podrške za B92. Upravo je zahvaljujući intervenciji tadašnjih međunarodnih diplomatskih krugova, Radio B92 vraćen u etar tokom decembra 1996. godine. Povratak Radija B92 na 92.5 MHz i, još više, neprekinuti angažman na internetu, te emitovanje programa stanice i, posebno, vesti i informativnog sadržaja putem onlajn kanala pokazao je da je moguće suprotstaviti se represivnom režimu, te da slobodni mediji imaju mogućnost efikasnog alternativnog delovanja. Radio B92 je, kao i većina radio i televizijskih stanica u tom trenutku, funkcionisao u zakonskom međuprostoru, bez zvanične dozvole za rad. Zato je bilo važno ne samo obezbediti prisustvo i delovanje onlajn već i proširiti mrežu saradničkih medija u celoj Srbiji. Na talasu tih potreba nastaje ANEM

– Asocijacija nezavisnih elektronskih medija – koja se na početku sastojala od preko trideset lokalnih radio-stanica iz svih krajeva Srbije i Crne Gore. Uz pomoć BBC-ja uspostavljena je i jedinstvena šema reemitovanja: svakog dana pripremana su i emitovana četiri sata informativnih emisija B92 – oni bi prvo bili poslani preko interneta u Amsterdam na XS4All servere, odatle u London, a BBC bi tada uplinkovao programe B92 na svoj satelit, s kojeg bi ga lokalne radio stanice u mreži ANEM-a preuzimale i potom ponovo emitovale (Snyder i dr. 2017: 204).

Prisustvo i aktivističko delovanje u internet prostoru bilo je i važan signal za međunarodnu zajednicu – internet je bio način da se van granica Jugoslavije stvori i podigne svest o značaju prisustva i delovanja nezavisnih medija u tada ratom razorenoj državi. „Srbija nije crna rupa u koju izgleda svi veruju. Snažno je povezana na međunarodnom planu – preko interneta. A sajber prostor je verovatno najjače polje delovanja za nezavisne ljude koji žele da naprave promene tamo.“ (Giusanni 1998)

FreeB92

Aktivnosti radija B92 u onlajn prostoru usavršavale su se i širile narednih godina, da bi sa prilično razrađenim mehanizmima saradnje i razmene sadržaja bilo dočekano treće, najkompleksnije gašenje programa stanice, a potom i preuzimanje Radija B92. Drugog aprila 1999. godine, tokom vanrednog stanja u državi i NATO bombardovanja program stanice preuzeli su članovi Socijalističke partije Srbije, i vrlo brzo celokupan emitovani sadržaj stavili pod svoju kontrolu.

„Radio B92, koji je u toku prvih časova pokušao da umiri građane emitovanjem mnoštva informacija o toku krize, skloništima i naporima nadležnih da rade u stanju ratne opasnosti, zatvoren je pod providnim izgovorom, a njegov glavni urednik Veran Matić priveden je na informativni razgovor“, izveštavao je nedeljnik *Vreme*.

Preuzimanje Radija ovog puta nije bilo ograničeno samo na FM signal – preuzeta je i veb adresa, te je svako ko bi posetio sajt B92 video vladinu propagandu koja podržava politiku Slobodana Miloševića. Manipulacija sadržajem, obmana i pokušaj da se propagandni sadržaj publici predstavi kao originalni B92 sadržaj u danima bombardovanja, straha i neizvesnosti kod nekih građana je uspeo. Kao odgovor na preuzimanje veb domena i adrese u Srbiji,

novinari i urednici Radija B92 u Amsterdamu vrlo brzo aktiviraju novu veb stranicu www.helpB92.com, koja pruža sve informacije o situaciji na terenu u Srbiji i mobilise široku međunarodnu podršku B92. Nakon bombardovanja, ova adresa će promeniti naziv u www.freeb92.net, kako bi se ukazalo na činjenicu da su prostorije, tehnika, sva intelektualna svojina i frekvencija 92.5 MHz i dalje okupirane od strane vladajuće stranke i da stanica ne može slobodno da emituje program za koji će garantovati njeni urednici i novinari.

Svrha FreeB92 sajta, pokrenutog 9. maja 1999. godine, bila je, pre svega, da se signalizira slušaocima u zemlji, ali i onima u inostranstvu, da Radio B92 još uvek živi i funkcioniše.

I mada je postojao ponovo neko vreme u etru, ovoga puta kao B292 od avgusta 1999. do maja 2000, Radio B92 je sve do oktobra 2000. godine svoje najsigurnije uporište imao u internetu, preko FreeB92 sajta. Iz dosadašnjeg teksta može se zaključiti da je Radio B92 internet koristio kao distributivni kanal za vesti, ali tokom i nakon bombardovanja 1999. godine internet delovanje je postalo i važna opcija za očuvanje B92 tima, u psihološkom i strukturalnom smislu. Iako se format posla za novinare promenio, oni su i dalje imali svoje obaveze, misiju, cilj i posao.

Internet je tokom NATO napada bio neophodan da bi se povezali saradnici radija koji su se nalazili po celom gradu, a često i širom sveta. Internet je bio najsigurniji, najbrži, najjeftiniji način da se komunicira i omogućavao je timu B92 da nastavi da proizvodi i emituje program, iako nisu bili zajedno.

„U trenutku preuzimanja radija i web adrese, tim tzv. kompjuteraša, kojih je bilo tek 8, doživelo je svojih 'petnaest minuta slave' jer je internet postao jedini glas stanice, To je ostalo jedino pravo sredstvo komunikacije gde je pod zaštitom PGP-a moglo da se kaže sve što se želi“, pisao je Dušan Mašić u svojoj knjizi „Talanje Srbije“.

„Tek tih dana su 'oni' sa 5. sprata shvatili šta mi dole zapravo radimo. Naš sajt je imao milionsku posećenost, hiljade ljudi je slušalo B92. Neke strane stanice su na taj način preuzimale signal B92. Mi smo tada uspeali da snimimo i prve snimke bombardovanja Batajnice, da to okačimo na veb sajt, a onda je CNN preuzeo te snimke i objavio ih. Preuzimali su i neke naše vesti. Sam sajt i Real Audio bili su najvažniji delovi B92. Najviše ljudi bilo je tokom noći, jer su tada najviše i bombardovali. Tada su novinari prvi put počeli da silaze kod nas dole da vide ko su ti 'dobri ljudi' što nešto rade i preukavaju za internet

njihove vesti. I njima nije baš bilo jasno kako se vest koju oni ostave na kompjuteru pojavi na Webu. Tada su se neki od njih prvi put zainteresovali za sajt kao novi medij i ponudili se da pomognu.“⁷ (Vojkan Radoš kod Dušana Mašića, „Talanjanje Srbije“)

Jedan od internet aktivista uključenih u izgradnju međunarodne podrške Radiju B92 onlajn je i Geert Lovink, koji se priseća da je kampanja *Help B92* odmah počela s pružanjem tehničke podrške za internet emitovanje B92, te da je veb adresa www.b92.net imala i preko 200.000 posetilaca dnevno, kao i da su se umnožile aktivnosti vezane za proizvodnju vesti i informativnog programa na engleskom jeziku. Kao rezultat kampanje podrške, austrijska nacionalna radio stanica ORF počela je da emituje B92 na srednjim talasima, dopirući do teritorije Jugoslavije. (Lovink 2011: 73)

„Poziv na slobodu medija pozicionirao se kao 'treći put', dugoročni doprinos rešavanju etničke mržnje. Stav bi se otprilike mogao opisati kao takav: Mi nismo pro- ili anti-NATO, pro- ili antisrpski; živimo u sajber prostoru. Dolazimo iz budućnosti i nudimo vam nadu da izbegnete noćnu moru zvanu istorija. Globalna komunikacija nije samo sredstvo za pomicanje – ona je deo rešenja... Digitalni uređaji će odvesti učesnike u potpuno novi svet – pogled koji su propagirali sajber-libertarijanci tokom 1990-ih.“ (Lovink 2011: 75)

Lovink, međutim, ističe da je uprkos entuzijazmu uključenih i činjenici da je Radio B92 veoma rano počeo da eksperimentiše sa internetom, kampanja *Help B92* naišla na brojna ograničenja van političkog domena. Uprkos činjenici da su nevladine organizacije aktivne u Jugoistočnoj Evropi intenzivno koristile elektronsku komunikaciju, kasnije i internet onoliko koliko je bio dostupan, bilo je iznenađujuće malo dostupnog ažurnog znanja o tome kako se veb i striming mediji mogu koristiti. Lovink ukazuje na značajan jaz između zvaničnika nevladinog sektora i generacije „haktivista“. „Internet uopšte nije shvaćen kao medij za obične građane. Taktički net.radio koncepti, upotreba mobilnih telefona, čak i obični veb-sajtovi bili su uglavnom nepoznati donosiocima odluka u medijskim nevladinim organizacijama, od kojih su mnogi bili iz generacije bejbi-buma/1968. Uprkos ogromnom uspehu 'taktičke' upotrebe interneta, inicijative kao što je *Help B92* u Amsterdamu i drugde suočile su se sa osnovnim nedostatkom razumevanja među etabliranim

7 Vojkan Radoš iz OpenNet B92 kod Dušana Mašića, „Talanjanje Srbije“, celo poglavlje knjige dostupno na: <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/talanjanje-srbije-dusana-masica-devetnaesto-poglavlje/>

brokerima medijske politike i organima za grantove o potencijalima novih medija. Ova kulturna praznina nije mogla da bude prevaziđena preko noći.“ (Lovink 2011: 79–80)

NetAid B92

Povodom desetog rođendana B92 organizovan je globalni 24-časovni netcast, koji počinje u Beču i završava se u Kaliforniji. Njen moto: „Kada nas realnost izneveri, prelazimo u virtuelni svet. Ali bol je stvaran i ostaje sa nama.“⁸

Kao što se vidi iz dosad navedenog, internet je u periodu 1991–1999. godine za Radio B92 bio krucijalan ne samo kao slobodan prostor za emitovanje programa već i kao alat za širenje međunarodne podrške. U uslovima nadziranja, gašenja i otvorenih pretnji, jedini način komunikacije sa saveznicima van zemlje bio je internet, koji postaje snažno političko strateško oružje.

Iako broj korisnika interneta u Srbiji i dalje nije ni blizu uticaja tradicionalnih medija, činjenica da je Radio B92 bio dostupan i aktivan onlajn doprinela je ne samo kulturnom statusu stanice kao borca protiv cenzure i za slobodu govora već je bila i svojevrstan medijski fenomen i kapital koji je mogao biti pretvoren u diplomatski i politički pritisak.

Pored diplomatskih intervencija, internet je omogućio uspostavljanje mreže solidarnosti širom sveta, koju su činile nevladine organizacije, nezavisne medijske kuće, pojedinci. Ljudi širom sveta, posredstvom aktivnosti stanice onlajn, počinju da se upoznaju da produkcijom, duhom, politikom B92, koja je ukazivala i na postojanje snažne antitotalitarističke dimenzije u srpskom društvu. Jedan od konkretnih načina solidarnosti bili su i tzv. *NetAid* događaji, za koje su disk-džokeji, muzičari i grupe iz celog sveta davali svoj doprinos kroz deljenje muzike, kreiranje specijalnih muzičkih setova, govorne poruke ohrabrenja i solidarnosti s građanima Srbije.⁹

8 *NetAid* zvanično saopštenje objavljeno na forumu Syndicate, 14. i 15. maj 1999.

9 Prema rečima jednog od inicijatora *NetAid* projekta, u jednom italijanskom gradu se, tokom jednog *NetAida*, desilo da je grupa slušalaca iznela zvučnike na prozore emitujući zvuk sirena i bombardovanja Beograda celoj ulici.

Koncert za Net Aid – zvanična objava

15. maja 1999. Radio B92 će organizovati 24-časovni Internet program – Net Aid – posvećen desetogodišnjici Radija B92. U programu će učestvovati brojni muzičari iz celog sveta i prijatelji B92, uz tehničku podršku Kunstradija iz Beča i Radio Qualia iz Australije: DJ John Acquaviva (Definitive/Plus 8, Kanada), DJ Miles Holloway (Paper Recordings, Velika Britanija), DJ Hell (Disco B, Nemačka), DJ Charlie Hall (Vic Music, VB), DJ Fred Giteau (ex-POF Records, Francuska), DJ Blim (Emotif, VB), Sonic Youth, USA Mike Watt (ex-Minutemen, ex-Firehose, Sjedinjene Države), Ec8ro (Digital Hardcore Recordings, Nemačka), Syd Griffin (Cole Porters, ex-Long Ryders, SAD), Boiled In Lead, makedonski etno bend Anastasia, DJ Vlada Janjić (B92), DJ Boža Podunavac (B92), Teenage Techno Punks.

B92 rođendanski koncert (Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd): Darkwood Dub, Kanda Kodža i Nebojša, Neočekivana sila, Jarboli i mnogi drugi.

Program će se emitovati na <http://www.freeb92.net>, sa osnovnom porukom za solidarnost i podršku B92 timu koji nastavlja da se bori i brani slobodni duh B92 uprkos ratu, represiji države i najnovijoj zabrani radija.

Ova akcija je jedna od mnogih inicijativa koje organizuje tim FreeB92 u znak podrške slobodnim medijima i slobodi izražavanja u Jugoslaviji. FreeB92 čine zaposleni u B92, prijatelji i saradnici širom sveta – u Amsterdamu, Beču, Budimpešti.

NetAid će se održati na sledećim URL lokacijama:

www.freeb92.net i www.helpb92.xs4all.nl i www.b92.net

Umetnički koncept *NetAid B92* projekta bio je da se različiti muzičari, umetnici, producenti i DJ-evi ujedine u borbi za slobodu izražavanja. O prvom *NetAid* događaju pisao je i čuveni magazin *Wired* koji se bavi ukrštanjem tehnologije, nauke, kulture i medija. Njegova novinarka je povodom *NetAida* napisala: „Tokom 24 sata... bivši di-džejevi Radija B92 i njihovi gosti slali su muziku, zvučne eksperimente i poruke mira preko besplatne veb stranice B92. U *chat roomu* je bilo živahno dok su slušaoci od Beograda preko Njujorka do Tajvana objavljivali pozdrave podrške, a umetnici iz celog sveta donirali materijale za *netcast*. U Rigi, Letonija, grupa za medijsku umetnost E-Lab

vodila je RealAudio stream uživo. Jedna austrijska radio stanica emitovala je muzički nastup uživo preko talasa.... Bogovi gitare Sonic Youth poslali su DJ set, snimak nedavnog koncerta u Parizu i imejl poruku dobre volje. Indi rokeri Mike Vatt i Black Gang odsvirali su live set iz studija u Los Anđelesu specijalno za emitovanje. U Amsterdamu, lokalna piratska stanica uhvatila je RealAudio signal Free B92 i pustila ga u etar. Navodno su to radile i stanice u Austriji, Švajcarskoj i Sloveniji.“ (Martz, 1999)

Gordan Paunović, jedan od inicijatora i pokretača najvećeg broja muzičkih i kulturnih onlajn aktivnosti B92 tokom bombardovanja 1999. godine, prisećajući se internet aktivizma stanice kaže: „Radio je pokušavao da zahvati najširi front. Znali smo da smo nelegalni, da koristimo predajnik Radio Beograda, da koristimo tuđe prostorije... Nismo imali ništa naše. Zato smo pokušavali, čim su nam se pružile mogućnosti, a to je već od rane 1991, da 'izađemo' iz Doma omladine i da radimo sve vrste akcija i spoljnih aktivnosti koji nisu samo emitovanje radio programa.“¹⁰

„*NetAid* je akcija koju smo digli za vreme bombardovanja, onlajn platforma preko koje smo pokušali da umrežimo razne prijatelje sa cele planete, pre svega prijatelje Muzičke redakcije. Imali smo sreće da smo pored lokalnih fanova i slušalaca bili prepoznati u inostranstvu kao nešto zanimljivo – novinarska solidarnost, profesionalni angažman, ali i prevazilaženje granica emitovanja muzike na radiju.

„Kulturna i muzička platforma B92 bila je prepoznata kao važna. Pokušavali smo da u turobnim vremenima održimo vezu sa ljudima s druge strane granice, da imamo kontakte sa scenom, i kada su nas zatvorili mi smo ih zvali da urade za nas šta mogu. Sonic Youth su slali snimke koncerta, ekskluzivne materijale, neki članovi Sonic Youth su snimali emisije, Pet Shop Boys je slao divne poruke, Nil Tenant je rekao šta misli, REM takođe... To je bio jedan emotivan trenutak za sve nas. *NetAid* je bio jedan od ranih pokazatelja snage interneta i onoga što će tek doći. Mi smo *NetAid* emitovali nekoliko puta u intervalu od 24 sata. Nije to bio veliki broj ljudi koji je slušao, 50-ak ljudi na strimu, ali je to bilo veliko ohrabrenje i da ljudi koji su radili na B92 dobiju podršku da izdrže do kraja.“

Gordan Paunović, intervju povodom 25. rođendana radija B92, maj 2014.

---

10 Intervju realizovan tokom aprila 2014. godine, povodom 25. rođendana Radija B92.

Zaključak

Čak i iz današnje perspektive, kada su navedeni oblici medijskog onlajn aktivizma prevaziđeni, oni ostaju svedočanstvo briljantne medijsko-diplomatske gerilske aktivnosti koja je pre trideset godina, u eri potpuno zatvorenih medija, bez razvijene onlajn komunikacije, bez društvenih mreža i pametnih telefona, uspjela da umanjí cenzuru i da demonopolizuje javni prostor komunikacije u Srbiji devedesetih godina 20. veka. Takođe, osvrt na delovanje Radija B92 u onlajn prostoru može biti dragocena ilustracija neophodnog paralelnog delovanja i usklađivanja društveno-političkih dešavanja, korišćenja dostupnih mogućnosti u domenu tehnologija i osmišljavanja efikasnih formi i metoda angažovanog delovanja ne samo kroz medijsku produkciju, već i oblike komunikacije s publikom. Konačno, ovaj tekst ima za cilj kreiranje slike o dometima aktivističke borbe kao doprinosa (institucionalnom) sećanju na medijsko okruženje tokom turbulentnih i dinamičnih devedesetih godina prošlog veka. Uprkos činjenici da su digitalne tehnologije i onlajn okruženje dramatično evoluirali u protekle tri decenije, sećanje i razumevanje medijskog aktivizma onlajn u prvim godinama interneta u Srbiji pokazuje koliko je izazovna, ali i uvek moguća borba za slobodu govora, slobodu medija i koliko posvećenosti i angažmana zahteva na različitim frontovima. Upravo u trenucima velikog pritiska i suženih prilika kontrolisanih ili represivnih društveno-političkih okruženja nastaju prostori nove kreativnosti kakve su bile inicijative *Free B92* ili *NetAid*. Kroz aktivnosti *OpenNeta* i *Free B92* inicijative jasna je važnost čvrste, u vrednostima profesionalnog novinarstva i slobode govora utemeljene medijske pozicije na koju publika odnosno građani mogu da računaju. U vremenu personalnih medija, društvenih mreža, atomizacije sadržaja, takvu vrstu familijarnosti i visokog stepena poverenja danas je veoma teško postići. „Saučesništvo“ slušalaca u onlajn poduhvatima Radija B92 tokom ranih dana interneta kreiralo je i podgrevalo zajedničku viziju slobode u kojem je medij na strani svoje publike, a ne vlasti ili krupnog kapitala.

Literatura

- Aulich, J. (2011). “The Democratic Delusion: New Media, Resistance and Revolution in Serbia 1995–2000.” *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media*, 5, 1–21., URL: <https://e-space.mmu.ac.uk/545/2/Aulich-5.1.pdf>

- B92 – *Rodendan radija koji ne postoji*, 1999, URL: <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/4.html>
- Chaisukkosol, C. (2008). *Internet Technology & Nonviolent Struggle : Serbia#3*, URL: <https://chaisuk.wordpress.com/2008/09/21/internet-technology-nonviolent-struggle-serbia3/>
- *Don't trust anyone, not even us*, Variant issue 22, URL: <https://www.variant.org.uk/22texts/b92.html>
- Giles, R., Snyder, R. (2018). *Reporting the Post-Communist Revolution*, Routledge.
- Giusanni, B. (1998). *Born From '96 Opposition, Serbian Internet Effort Thrives*,
URL: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/tech/98/09/cyber/eurobytes/08euro.html>
- Istorijat – B92 Internet Service Provider, URL: <https://isp.b92.net/istorijat.htm>
- Lovink, G. (2011). *My First Recession – Critical Internet Culture in Transition*, Amsterdam: Institute of Network Cultures, URL: https://networkcultures.org/_uploads/tod/TOD9_MyFirstRecession_LQ.pdf
- Martz, L. (1999). *Radio Free Yugoslavia*, URL: <https://www.wired.com/1999/05/radio-free-yugoslavia/>
- *Prilog kulturi sećanja: Ratno Vreme*, nedeljnik *Vreme* vanredni brojevi 27. mart – 26. jun 1999 , URL: <https://www.vreme.com/vreme/prilog-kulturi-secanja-ratno-vreme/>
- Mašić, D., *Talasanje Srbije*, URL: <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/talasanje-srbije-dusana-masica-devetnaesto-poglavlje/>
- Matić, V. i Pantić, D. (1999). *War of Words*, URL: <https://www.thenation.com/article/archive/war-words/>
- *NetTime – Dear friends of B92*, URL: <https://nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9905/msg00310.html>
- Pantić, D. (1993). *Radio B92 and its Internet Project: From Local to Global Media* URL: https://elpub.architexturez.net/system/files/pdf/9815.content_0.pdf
- Pantić, D. (1998) *Web Wars, Index on Censorship 4*, URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03064229808536379>
- Pantić, D., *Internet in Serbia: From Dark Side of the Moon to the Internet Revolution* URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/520/441>
- *Preserving the Free Flow of Information on the Internet: Serbs Thwart Milosevic Censorship, Round Two* (1996). URL: <https://www.usip.org/>

events/preserving-free-flow-information-internet-serbs-thwart-milosevic-censorship-round-two

- Šešić Dragičević, M. (1997). „B 92 – Urbani radio – Politika, alternativa, rok (I deo – Istorija burnih vremena, 1990–1993“, *Zbornik Fakulteta dramskih umetnosti*, broj 1, 352–371.

Ana Martinoli
Faculty of Dramatic Arts in Belgrade

Virdžinija Đeković Miketić
Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

35 YEARS OF MEDIA ONLINE ACTIVISM IN SERBIA – THE CASE OF RADIO B92

Abstract

It has been thirty-five years since the foundation of radio B92. The independent, youth radio station, with its program and activities on and off air, was not only an objective, professional media, but also the initiator of socio-politically engaged projects that influenced power relations in Serbian society. Moreover, it promoted those social and cultural values that were suppressed during the wartime, repressive years of Slobodan Milošević's rule. Shut down and canceled several times, and taken over by the autocratic regime during the nineties of the last century, the program of radio B92 was progressive in its every segment – both in terms of innovating traditional program contents and forms, and in affirming and using alternative channels and services in order to deliver its content to the widest possible audience. This text aims to present the activities of radio B92 on the Internet, which will keep it positioned in the history of media as a pioneer of activism in Serbia's digital landscape.

Keywords

radio, B92, online activism, cultural memory

Primljeno: 15. 08. 2024.

Prihvaćeno: 4. 10. 2024.